

İbâzi İmamet Sosyolojisi: Mesâliku'd-Dîn

Dr. Alaattin DİKMEN
adikmen16@hotmail.com

Özet

İbâziyye İslam düşünce tarihinin erken döneminde ortaya çıkan mu'tedil bir İslam fırkasıdır. İbâziyye muhalif tavrı nedeniyle her dönemde siyasi baskıya maruz kalmıştır. Emeviler ve Abbasiler döneminde uygulanan orantısız devlet baskısı Muhakkime'yi parçalanmak ile karşı karşıya getirmiştir. Ezarika fırkası dini tebliğde şiddet yöntemini benimserken İbâziyye tebliğ ve ikna yöntemlerini esas almıştır. İbâziyye tarihsel süreçte inşacı bir fırka olarak kendisini göstermiştir. Hameletü'l-İlim, Azzâbe, Velaye ve berae sistemi ve mesaliku'd din adı verilen özgün yapılar inşa etmiştir. Bu makalede Mesaliku'd-din olarak da bilinen İbâzi imamet sosyolojisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbâziyye, Azzâbe Hameletü'l-İlim Cabir b. Zeyd.

Abstract

İbâziyye İslam is a mutant Islamic party that emerged early in the history of thought. İbâziyye has been subjected to political pressure in every period due to its opposing attitude. The disproportionate state pressure exerted during the Umayyad and Abbasid period confronted Muhakkime with fragmentation. While the Ezarika party adopted the method of violence in the religious communique, İbâziyye was based on the methods of declaration and persuasion. İbâziyye manifested itself as a builder party in the historical process. Hameletü'l-İlim, Azzâbe, Velaye ve berae system and mesaliku'd built original structures called religion. In this article, the sociology of İbâzi imamet, also known as Mesaliku'd-religion, will be discussed.

Keywords: İbâziyye, Azzâbe Hameletü'l-İlim Cabir b. Zayd.

GİRİŞ

İbâziyye İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ilk mutedil¹ İslam mezheplerinden birisidir. Fırkanın kurucu kimliği hakkında kaynaklarda farklı kişiler zikredilmekle beraber İbâzi kaynaklar fırkanın düşünce mimarı olarak ittifakla imam Cabir b. Zeyd'in imametini savunurlar.² İbâzîler kendilerini Muhakkime'nin halefi olarak görürler ve Haricilik isnadını kabul etmezler.³ İbâzîler'e göre kendilerine yapılan menfi anlamda Haricilik isnadı İbâzîler'in adalet mücadelesini örtmeyi ve ümmet nazarında İbâzîleri töhmet altında bırakmayı amaçlamaktadır. Doğrusu mezhepçi bir anlayışla ele alınan İslam mezhepleri tarihi kaynaklarına bakıldığında başka fırkaların da benzer mağduriyetler yaşadıkları görülmektedir.

İbâziyye fırkasını, İslam tarihinde yaşanan bir takım politik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan Muhakkime'nin⁴ halefi olarak ele aldığımızda onun siyasi yönü büyük önem kazanacaktır. Gerek Muhakkime'nin gerekse onların halefi olduğunu iddia eden İbâzîler'in **yönetimde adalete** ve ümmetin onayına dayalı **siyasi meşruiyete** verdikleri önem anlaşılardan İbâziyye'yi ve seleflerini doğru anlamak mümkün görünmemektedir. Zira müdahil oldukları her hadise neredeyse bu iki kavram üzerinden izah edilmiştir. İbâzîler, Hz. Osman'ın ikinci altı yılının dini açıdan meşru olmadığını iddia

¹ Halifât, Avaz Muhanned, *el-Usulu't-Tarihyyetu li'l-Fırkati'l-İbâziyyeti*, Gardaye 2010, , s. 26

² Es-Savafî, Salih b. Ahmed, *Cabir b. Zeyd Eseruhu Fi'd-Da'veti, Vezaretü't-Turas Uman* 1989, s. 30

³ Ateş, Orhan, "İbâziyye Harici Bir Fırka mıdır?"

⁴ Kutluay, Yaşar, "İbâzîler'e Ait Bazı Metinler", *AÜİFD*, XV, Ankara, 1967, 141-142.

ederken yönetimde adalet ilkesine vurgu yaparken,⁵ Cemal ve Siffin savaşlarında Hz. Ali ile beraber olmalarını ve daha sonra onu terk etmelerini siyasi meşruiyet kavramı ile izah ederler.⁶

Gerek İbâzîler gerekse selefleri olan Muhakkime, Siffin ve Cemal savaşlarına öncelikle dini-politik bir anlam yüklerler.⁷ Yukarıda işaret edildiği gibi bu dini-politik anlam anlaşılardan İbâzî bakış açısını doğru anlamak neredeyse mümkün görünmemektedir. İbâzî olmayan bir kısım kaynaklar, Muhakkime ve onun halefi olan İbâziyye tarafından yürütülen mücadelenin siyasal yönünü ısrarla görmezden gelirler⁸ ve Haricilik bağlamında bir geri kalmışlık sorunu⁹ veya merkezi idareye yönelik basit isyancı bir hareket olarak ele alırlar.¹⁰

Cemal ve Siffin savaşları İslam tarihinde yaşanacak olan iktidar kavgalarının ilk ayak sesleri sayılabilir. Bu savaşlar bitmiş ama kavga bitmemiştir. Abdulmelik b. Umeyr'in "Bu sarayda acayip şeyler gördüm. Hüseyin'in başını İbn Ziyad'ın önünde, sonra İbn Ziyad'ın başını Muhtar'ın önünde, Muhtarın başını Mus'ab b. Zübeyr'in önünde Mus'ab'ın başını Abdulmelik b. Mervan'ın önünde gördüm"¹¹ şeklindeki sözleri bu gerçeğe işaret etmektedir. İbâzî bakış açısına göre Hz. Ali, ümmetin onayı ile meşruiyet kazanmış iktidarı temsil ederken rakipleri dini ve toplumsal meşruiyeti elde etmiş iktidara karşı başkaldırmış isyancı konumundadır.

İbâzî tarih kaynaklarına bakıldığında onların İslam tarihini en genel anlamda Nübüvvet, hilafet ve saltanat devri olarak üç başlık altında incelediklerini görürüz. Nübüvvet dönemi Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (as) yirmi üç yıllık peygamberlik dönemini ifade eder. Bu sürecin meşruiyeti vahye/ilahi iradeye dayanır. Hilafet dönemi, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerinin tamamına, Hz. Osman'ın ilk altı yılına ve Hz. Ali'nin tahkime kadar olan hilafetine karşılık gelir. Hilafet dönemi meşruiyetini ümmetin onayından almaktadır. Saltanat dönemi ise Siffin savaşından sonra iktidarı kaba kuvvetle ele geçiren ve ümmetin onayını dikkate almayan yönetimlerin adıdır. Bu süreç, Emeviler ile başlayıp sonrasında Abbasiler ile devam etmiştir.¹²

Hilafetin saltanata dönüşmesi ile birlikte gerçek İslam'ın yaşanmasında ve yaşatılmasında sorun gören İbâzîler, Kur'an'ı, sünneti ve raşit halifelerin yönetme biçimini temel alan adil bir yönetimi inşa etmek için çaba harcadılar. İslam Tarihinin çok erken sayılabilecek bir döneminde Abdullah b. İbâz'ın Abdulmelik b. Mervan'a yazdığı mektup ve Salim b. Zekvan tarafından yazılan *Sîre* adlı eser bu mücadelenin nazari (entelektüel) veçhesine işaret ederken, İbâzî hareketin ilk liderlerinden İmam Cabir b. Zeyd¹³ ve Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve sonraki liderlerin faaliyetleri de bu çabanın pratiğine işaret etmektedir.¹⁴

Müslüman toplumların siyasi açıdan geçirdikleri merhaleleri analiz eden İbâzîler imameti merkeze alan bir siyaset sosyolojisi ortaya koymuşlardır. Bu sosyolojide ümmetin içinde bulunduğu siyasi şartlara göre dört farklı imamet tipi belirlemişlerdir. Bu makalede İbâzîler'in Mesaliku'd-Dîn adını verdikleri imamet türleri ele alınacaktır. İbâzî imamet anlayışını ele alan Ateş'e bir makale¹⁵ dışında ülkemizde bu hususta bir çalışma bulunmamaktadır. Makale *Mesaliku'd-Din* konusu ile sınırlıdır. Daha

⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, II, 325-326;

⁶ Ateş, Orhan "Tahkîm Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziye Örneği)", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 1, 2012, s. 295, 313-316.

⁷ Es-Sabîhî, Ebu Ömer Muhammed, *el-İbâziyye fi Turâsî'l- İslâmî*, Cezayir 2018, s. 69

⁸ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, (trc. Mustafa ÖZ), Ensar Neşriyat 2005, s. 137-139

⁹ Öz, Şaban, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara Okulu 2011, s. 354

¹⁰ Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslam, Daru'l-Ktabî'l-arabi*, 8. Baskı, Beyrut 1975, s. 181

¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. VIII, s.593,594

¹² En-Namî, *ed-Dirâsât*, Cambiridge Ün. Doktora tezi. Arapça Nüsha, byy.

¹³ Bkz. Ateş, Orhan, İmam Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâziyye Fırkası İçindeki Yerini, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics, 2017, cilt: IV, sayı: 3, s. 58-84

¹⁴ Bkz. Ateş, Orhan, İbâzî Bilgin Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerîme, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics, 2017, cilt: IV, sayı: 4, s. 1-24

¹⁵ Ateş, Orhan, *İbâzî İmamet Anlayışı*, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, cilt: I, sayı: 5, s. 1-29

çok İbâzi kaynaklara yer verilecektir. İbazi bilgin en Namî tarafından kaleme alınan *ed-Dırâsât* adlı çalışma, Orhan Ateş tarafından yazılan “İbâdî İmamet Anlayışı,”¹⁶ adlı makale ve E. Ruhi Fiğlalı tarafından yazılan makalelerden faydalanılacaktır.

I. MESALİKÜ’D-DİN

Sözlükte *dinin yolları* anlamına gelen mesaliku’-din kavramı İbâzî siyaset ıstılahında her durumda Kur’an ve Sünnet’e göre yaşamayı hedef edinen,¹⁷ dört farklı imamet türünü içine almaktadır.¹⁸ İbâzî kaynakların Mesaliku’-Din kavramına *İbâzî toplumunun geçirdiği aşamalar* olarak özel bir anlam yüklemeleri onu kendi siyasi tecrübelerinin bir ürünü olarak görmelerinden kaynaklanır. Kitabü’l-Va’d’da bu konu şu şekilde tanımlanmıştır:

“Dinin yolları (mesâlik) dörttür: 1- Ebu Bekir ve Ömer günleri gibi şer’î hükümlerin zahir olmasıyla tam bağımsızlık (zuhur İmameti), 2- Abdullah b. Vehb er-Râsibî günleri gibi müdâfaa (difâ’ İmameti), 3- Cabir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde Müslim (rahimehumallah) günleri gibi gizlenme (kitmân İmameti), 4- Ebu Bilal Mirdas b. Hudeyr (rahimehullah) günleri gibi nefsi Allah yolunda satma/feda etme (şirâ İmameti)”.¹⁹

İbâzîler, İslam tarihinin erken yıllarında bazı sosyal, siyasi ve ekonomik yapılar inşa etmişlerdir. Onların bu inşacı yapıları kendilerine yüklenen “cahil ve bedevi topluluk” isnadı²⁰ ile hiç de uyumlu gözükmemektedir. Bu makalede ele alınacak olan Mesaliku’-d-dîn’de Hameletü’l-İlim²¹, Azzâbe teşkilatı²² gibi İbâzîler tarafından inşa edilmiş önemli bir siyaset nazariyesidir. Ancak İbâzîler’in İslam tarihinden ve kendi siyasi tecrübelerinden damıtarak oluşturdukları bu siyaset düşüncesi bir sözlü nazariye olarak kalmamış İbâzîler onu kendi mücadelelerinde uygulayarak pratiğe dökerek günümüze kadar taşımışlardır.

A. Mesaliku’-Din Hususiyetleri

1. İbâzîler, Mesaliku’-Din’i nübüvvet ve hilafet dönemlerini de dikkate alarak kendi siyasi mücadele pratiklerinden çıkarmışlardır.
2. Mesaliku’-Din, Kur’an ve sünnete dayalı bir toplum inşasını hedef almaktadır.
3. Müslüman toplumların içerisinde bulunduğu tüm siyasi süreçleri kuşatıcıdır. Mesaliku’-Din kavramı her ne kadar İbâzîlerin kendi siyasi pratiklerinden çıkardıkları bir siyasi nazariye olmasına rağmen onu kendileri ile sınırlı tutmayıp tüm Müslüman toplumlar için genellemişlerdir. İbâzî bilginler mesaliku’-d dinin her tür politik şartı kuşattığını ifade etmişlerdir. Ebu Zekeriyya Fudayl b. Ebî “*Mesâlikü’-d-Dîn dörttür. Ona bir şey eklemek ya da çıkarmak hatadır*, demektedir.²³ Her ne kadar Ebu Bekir ez-Zavağî’den “*Biz zuhur, difa’, Kitmân ve Şira dönemlerinin hiçbirinde değiliz biz saib zamanındayız*” şeklinde bir rivayet ileri sürülse de²⁴ bu görüş istisnai bir görüş olarak kalmıştır.
4. Mesaliku’-d din de imam kavramı önemli bir yer tutmakla beraber İbâzîler imamet konusuna Şiiler gibi itikadi bir anlam yüklemez ve imamlara/yöneticilere masumiyet yüklemezler. Zira Muhakkime ile

¹⁶ Ateş, Orhan, *İbâdî İmamet Anlayışı*, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, cilt: I, sayı: 5, s. 1-29

¹⁷ Dinin mecrâları da üçtür: Kitab, sünnet ve icmâ’. Dinin hududu üçtür: 1-Tevhid gibi göz açıp kapayıncaya kadar bile cehaleti caiz olmayan hususları bilmek. 2-Bedenî ve mâlî farz ibadetler gibi terki insanlar için caiz olmayan hususları yerine getirmek, 3-Masiyetler gibi yapılması insanlar için caiz olmayan şeyleri terk etmek. Dinin ayrımları (tasnifi, efrâz) üçtür: Müminin vefâsı, münafığın zayı etmesi ve müşrikin inkârı. Dinin korunmasına yönelik hususlar (ahraz) da üçtür: Dinin gereklerini yerine getiren müminin dostluğu, münafık ve müşrikin berâeti (onlardan uzak olmak), durumu bilinene kadar hali meçhul olan kişiden el çekmek.

¹⁸ Haşim, Mehdi Tâlib, *el-Hareketü’l-İbâziyye fî’l-Meşriki’l-Arabî*, Daru’l-Hikmet London 2009, s. 263-264

¹⁹ el-Cennâvinî, Ebu Zekeriyya Yahya B. Hayr B. Ebi’l-Hayr, Kitâbu’l-Vad’ s. 40

²⁰ Bodur, Hüsnü Ezber, “Sect Tipi Dini Organizasyonun Örneği Olarak Haricilik Hareketine Sosyolojik Bir Bakış”, KSÜ, İlahiyat Fakültesi dergisi, V/10, 2007, s. 25-53

²¹ Kâşif, Seyyide İsmail, *Uman fi Fecri’l-İslâm*, Maskat, 2002. S. 42; Râşidî, *en-Nazârât Havle’l- Mezhebi’l-İbâziyye*, s. 7.

²² Ca’birî, Ferhât b. Ali, *Nizâmu’l-Azzabe İnde’l-İbâziyye*, Tunus, 1975.

²³ Nami, *Dırasat*, s. 276

²⁴ Nami, *Dırasat*, s. 276

başlayan İbâzîlerin siyasi tarihine bakıldığında bu tavır açık bir şekilde kendisini gösterir. Hz. Osman başlangıçta ümmetin onayını alarak *siyasi meşruiyeti* sağladığından kendisine itaat edilmiştir. Ancak ikinci altı yılından itibaren *yönetimde adaleti* temin edemediği için tenkit edilmiş ve hilafetten azli uygun görülmüştür. Aynı şekilde Hz. Ali Ümmetin onayını alarak siyasi meşruiyeti sağlamıştır. Yönetimde adaleti sağlamakla birlikte Tahkime gitmekle siyasi meşruiyetini kaybetmiştir.

5. Salt bir nazariye olarak kalmamış pratiğe dökülmüştür.

6. Dinamik bir toplum yapısını ve imamet anlayışını öngörür. Zira İnsanlar peygamberler gibi masum değildir. Bir dönem tüm övülen sıfatlara layık olan bir topluluk ya da toplumsal önder daha sonra bu konumunu kaybedebilir. Araştırıldığında İslam tarihinde bunun çok örnekleri bulunabilir. Toplumun değişen dönüşen yapısına göre Müslümanlar siyasi yönden örgütlenme becerisi kazanmalıdır.

7. Kur'an naslarına bağlı bir hayatı gaye edinmiş siyasi bilinci yüksek bir ümmete vurgu yapar. Zira yönetim bu amacından uzaklaştığında toplum hemen içerisinde bulunduğu sosyo-politik merhaleye uygun bir imam seçer ve mücadeleye başlar.

B. İmamet Merhaleleri

1. ez-Zuhûr:

İbâzî siyaset anlayışına göre imamet sadece bir yetki makamı değil aynı zamanda bir sorumluluk makamıdır. Hilafet/İmamet sadece devlet erkini ele geçirenlerin hakimiyetini değil aynı zamanda çok sayıda dini ve sosyal sorumluluğu da ifade eder.²⁵

Dinin ortaya koyduğu birtakım emirler ve yasaklar vardır. İmam, bu emirleri icra etmek, hadleri uygulamak, Cuma namazını ikame etmek, zekât başta olmak üzere vergileri toplamak, bunları adil bir şekilde Müslümanlar arasında dağıtmak ve Müslümanların güvenliğini korumak için gerektiğinde savaş yapmakla yükümlüdür.²⁶ Zuhur imameti İslam şeriatının uygulandığı bir siyasi- toplumsal yapı olduğundan²⁷ zuhur imametini sahip olmayanların buna ulaşmak için çaba harcamaları, zuhur imametini elde edenlerin ise imameti korumaları bir gerekliliktir.

Zuhur imameti temelde Hz. Peygamber²⁸ ve ilk iki halifenin yönetim biçimini örnek alır.²⁹ Zuhur imametinin en önemli özelliklerinden birisi Müslüman toplum özgür iradesi ile Kur'an, sünnet ve raşit halifelerin yönetimini temel alan bir imam seçerek imametini meşruiyetini sağlarlar³⁰ Seçilen imam yönetiminde adalet ile mükelleftir.

Müslümanlar Allah'ın emirlerini uygulamanın mümkün olması halinde derhal zuhur imametini ilan eder ve başlarına bir zuhur imamı seçerler. Zuhur imamı belli sayının altına düşmesi halinde düşer.³¹

2. ed- Difa'(Savunma)

Daha önce izah edildiği gibi her imamet aşaması belli şartlarla sınırlandırılmıştır. Mesalikü'd-Dîn toplumsal merhaleler dikkate alınarak üretildiğinden sosyal yapıdaki en küçük bir değişim imamete yansıtılır. Zuhur merhalesinde olan Müslümanlar herhangi bir saldırıya maruz kaldıklarında savunma imamı seçmeleri gerekir.³² Seçilecek komutanın savaşı idare edecek askeri yeteneğe sahip olması gerekir.³³ Savunma imamının görev süresi savaşla sınırlıdır. Savaş bittiğinde savunma imamının da

²⁵ Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr b. Ahmed Kadî Abdulcabbâr, Şerhu'l-Usulî'l-Hamse, Thk. Abdulkerim Osman, (Kahire: Mektebetü Vehbe: 1988), 750; Gazalî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1988, ss. 148-149.

²⁶ Şemmahi, *Şerhu Akideti't- Tevhit*, s. 50; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, (Kuveyt: Mektebetu Daru İbni Kuteybe, 1979), s. 3.277-1

²⁷ es-Sabîhî, Ebu Ömer Muhammed, *el-İbâziyye fi Turâsi'l- İslâmî*, s. 76

²⁸ Şemmahi, *Şerhu Akideti't- Tevhit*, s. 50

²⁹ Şemmahi, *Şerhu Akideti't- Tevhit*, s. 113-114

³⁰ Ebu Ammar, Abdulkafi, *el-Mucez*, 213

³¹ Şemmahi, *Şerhu Akideti't- Tevhit*, s. 54

³² En-Namî, *Dirâsât*, s. 277.

³³ Ahmet b. Bekr, *Mesâilu't-Tevhit*, s.25

görevi bitmiş olur. Savaş süresince onun otoritesi zuhur imamının otoritesi gibi tamdır.³⁴ Savaşın bitmesi ile imameti son bulur.

Savunma imamını görevden almanın önünde herhangi bir dini ve siyasi engel yoktur. Savaşın yenilgi ile sonuçlanması halinde kitman imamı, başarı sağlanırsa zuhur imamı seçilir. İbâzî kaynakların zikrettiği ilk savunma imamı Nehrevan Savaşından önce seçilen Abdullah b. Vehb er-Rasibi'dir.³⁵ Kuzey Afrika'daki diğer savunma imamları Ebu'l-Hattâb Abdu'l-A'lâ b. El-Mesh el-Meafirî tarafından inşa edilen zuhur imametini hayata geçirmeye çalışan Ebu Hatim Melzutî ve Rüstemi imametini ihya etmeye çalışan ve bu amaç için Fatimiler ile savaşan Ebu Hazer Yağla b. Ziltaf'tır.³⁶ Difa dönemini harici düşmanlara ve zalimlerin hükmüne karşı bir direniş olarak tanımlanabilir. Şayet bu direniş amacına ulaşmada başarısız olursa İslam toplumu kitmân merhalesi adı verilen yeni bir aşamaya girer.³⁷

3. eş-ŞİRÂ (Nefsi feda etme) Aşaması

Şira kelimesi lügatta alış-veriş anlamına gelir. Çoğulu şurat'tır. Bu Kavram İbâzî kitaplarında cennete ulaşmak için kişinin Allah yolunda canını kurban etmesi anlamında bir kavram olarak kullanılır. Şira'nın ilk defa ne zaman ve kim tarafından uygulandığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşleri iki başlık altında toplamak mümkündür:

a. Şira ilk defa Hz. Peygamber Zamanında Uygulanmıştır: Bu görüşü savunanlara göre, Peygamber sayılarının kırka ulaştığını görünce İslam'ı ilan etti.³⁸ Bilindiği gibi Hz. Peygamber İslami faaliyetlerini Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde yürütmekte idi.³⁹ Müslümanlar kırk kişiye ulaştıklarında Allah şu ayeti vahyetti:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

"Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter."⁴⁰

Bu ayetle birlikte Müslümanlar şira merhalesine geçmişlerdir.⁴¹ Ancak en-Namî bazı gerekçelerden dolayı bu görüşü kabul etmez: Hz. Peygamber dönemindeki şartlar ile sonraki şartlar arasında her ne kadar bir benzerlik olsa da gerçekte iki durum birbirinden farklıdır. Öncelikle Hz. Peygamberin hayatında gerçekleşen olaylar doğrudan vahiyyle sınırlandırılmıştı. İkinci husus Müslümanların tamamı Hz. Peygamberin metoduna tabi olmak zorundadır. Oysa İbâzîler'e göre Şira'yı ferdi bir zorunluluk olarak ifade etmez. O sadece kişinin isteğine bağlı ihtiyari bir şeydir. Bu, İbâzîye ile Şira'yı kişiler için vacip gören Ezarika arasındaki temel ayrılık noktalarından birisidir.⁴²

b. Şira ilk defa Ebu Bilal Mirdas tarafından uygulanmıştır.⁴³ Bu kavram farklı kiplerde Kur'an'da çok sayıda geçmektedir. Misal:

*"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."*⁴⁴

³⁴ Haşim, Talib Mehdi, *Hareketü'l-İbaziyye*, s.267-269; Şemmahi, *Şerhu Akideti't- Tevhit*, s. 53.

³⁵ Şemmahi, *Siyer*, s. 372

³⁶ Muammer, Ali Yahya, *Neş'etü'l-Mezhebi'l-İbâzi*, s. 94

³⁷ Nami, *Dirasat*, s. 279

³⁸ Haşim, *el-Hareketü'l-İbaziyye*, s. 270

³⁹ Önkal, Ahmet, İA, c. XI, s. 305

⁴⁰ Enfal 8/64

⁴¹ Muhammed b. Yusuf Etfayyîş'e göre Bu ayet Mekke'de nazil olmuştur. Daha sonra Medine'de nazil olan Enfal süresine dahil edilmiştir.⁴¹

⁴² Şemmahi, *Şerhu Akideti't-Tevhit*, s. 114

⁴³ Ateş, Orhan, "İbadi İmamet Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5 (2017), s.1-29

⁴⁴ Tevbe 111,

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”⁴⁵

Ubeydullah b. Ziyad’ın zulmüne karşı çıkan Ebu Bilal durumunu insanlara şu şekilde anlatmıştır:

“Vallahi bizim bu zalimler arasında oturmamız ve mümkün görünmemektedir... Allah’a yemin olsun ki bu şartlara sabretmek de çok zordur. Biz yeryüzünde fesat çıkarmak veya insanlara korku vermek için çıkmıyoruz. Biz zulümden uzaklaşıyor sadece bizimle savaşanlarla savaşıyoruz.”⁴⁶

Ebu Bilal’in cihada çıkarken arkadaşlarına yapmış olduğu konuşma dikkate alınarak şira’nın şartlarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. Şira, Allah yolunda yapılan bir cihattır.
2. Allah’ın rızası dışında dünyalık başka bir hedefin yoktur.
3. Şurata katılanlar dünyevi anlamda herhangi bir hak talebinde bulunmazlar; tek gayeleri zulmün bitmesi ve doğrunun ihyasıdır.
4. Katılmak kişinin rızasına bağlıdır.
5. Cihat’a çıkan için geriye dönmek yoktur.
6. Cihat’a çıkan kendini ölmüş bilmelidir. Ölmek ve kazanmanın dışında üçüncü bir seçenek söz konusu değildir.
7. Şayet kişi yukarıdaki şartları kabul ediyorsa:
 - a. Cihat’a çıkmadan önce ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir.
 - b. Onlarla vedalaşmalıdır.
 - c. Kendi beldesinde namazlarını seferi olarak kılar.
 - d. Artık geri dönmeyeceğini açık bir şekilde ailesine söylemelidir.
 - e. Dinin emir ve yasaklarını gözetmelidir.
 - f. Nefsine sahip olmalıdır.
 - g. Sorumluluklarını yerine getirmede ciddi olmalıdır.⁴⁷

Ebu’l-Abbas Ahmet b. Muhammed b. Bekir, Şurat sistemini aşağıdaki gibi açıklar:

- (1) Genel anlamda İbâziyye’ye göre Şira ihtiyari bir görevdir. Şirayı kendileri için bir zorunluluk olarak görenlere vaciptir.
- (2) Şuratın sayısı kırktan aşağı olamaz.
- (3) Kendi içlerinden bir komutan seçmek zorundadırlar ve onun otoritesi yalnızca kendisine tabi olanlar için geçerlidir.
- (4) Dini takiyye, şurat için uygun değildir. Zulüm bitene kadar ya da ölünceye kadar savaşmaları gerekir. Ancak bazı alimler sayıları üçün altına düşerse dönebileceklerini söylemişlerdir.
- (5) Bunların evleri yoktur. Onların evleri düşmanla savaşmak için cihat mekânlarıdır. Asli evlerine herhangi yardım, bilgi veya diğer bir sebeple döndükleri zaman kendilerini orada misafir kabul ederler ve namazlarını seferi olarak kılarlar
- (6) Onlar sadece kendileri ile savaşanlarla savaşır. Yenilenleri kovalamayanlarla, yaralıları, yaşlıları, kadınları ve çocukları öldürmeyenlerle savaşmazlar. Hakları dışında ganimet ve mal almazlar. Bu husustaki bir misal, Ebu Bilal ve yardımcıları Basar valisi Ubeydullah b. Ziyâd’ın hazinesini taşıyan bir

⁴⁵ Bakara 207

⁴⁶ Bağturi, Siyer, s. 5

⁴⁷ “Sen Allah yolunda cihada çıkıyorsun. Allah’ın rızası dışında dünyalık başka bir hedefin yoktur. Senin artık dünyalık bir şeye ihtiyacın yoktur ve geriye dönmek de yoktur. Sen dünyadan zahit olan, dünyadan nefret edip ahirete yönelen ve onun için cihat eden bir kimsesin. Sen başka bir amaç için değil Allah yolunda savaşmak için cihada çıkan bir insansın. Sen kendini ölmüş bil ve senin dünyaya dönmen artık mümkün değildir. Allah’a kavuşuncaya kadar senin önüne gelecek olan Hak’tan başka bir şey de değildir. Şayet sen bunları kabul ediyorsan hemen ardına dön git dünyalık ihtiyaçlarını, ailenin ve kızlarının ihtiyaçlarını karşıla, dinini gözet, nefsinde sahip ol, işlerinde ciddi ol, ailenle vedalaş ve artık onlara dönemeyeceğini onlara söyle. Şayet bunları yaparsan seninle biat yaparım” demiştir

kafile ile karşılaştılar. Ebu Bilal kafileyi durdurdu kendisinin ve arkadaşlarının hakkı olan payı aldı ve diğerlerini terk etti ve bu konuda halka bir açıklamada bulundu.⁴⁸

4- el-Kitman (Takiyye) Aşaması

Lügatte keteme kökünden mastar şeklinde gelen kitmân kavramı gizlenmek anlamına gelir. Sünni kaynaklarda benzer anlamda kullanılan takiyye, vaky (vikāye) “bir şahsı tehlikeden korumak” anlamına gelir⁴⁹ Takiyye kavramı bu şekli ile Kur’an’da yer almamakla birlikte Âl-i İmrân sûresinde yer alan “tükât” kavramı aynı mânada takiyye şeklinde de okunmaktadır.⁵⁰ Sünni kaynaklarda takiyye daha ziyade kişiyi korumak için başvurulmuş bir ruhsat olarak ele alınır. İbâzîler takiyye anlamında kitman kavramını davetle ilişkili bir şekilde ele alırlar.

Kur’an-ı Kerim’de, kalbi itminana erdiği halde baskı ile küfre zorlanan kimsenin mazur sayılacağı belirtilmiştir.⁵¹ Ayrıca Firavun’un tebaasından imanını setreden bir şahıstan övgü ile bahsedilmesi⁵² kişilerin tehlike karşısından inançlarını gizleyebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Peygamberin sahabelerinden ve ilk müslümanlardan olan Yasir ailesini müşrikler dinden dönmeye zorlamışlardır. Müşriklerin teklifini kabul etmeyen anne ve baba öldürülmüştür. Ammâr ise baskılara katlanamadığından sözle inancını inkar etmiştir. Konu Hz. Peygamber’e arz edildiğinde Allah elçisi cebir karşısında böyle davranılabileceğini ifade etmiştir.⁵³ Bu konu hakkında nazil olan Nahl suresinin 106. ayeti de baskı karşısında kişilerin inançlarını gizleyebileceklerini belirtmiştir.

Fırkaların teşekkülünü tek bir nedene irca etmek tabii ki indirgemeci bir yaklaşım olacaktır.⁵⁴ İbâzî hareketin teşekkülünde de dini, kültürel, ekonomik vb çok sayıda neden ileri sürülebilir. Ancak bu sebepler içerisinde siyasi nedenler baskın bir rol oynar.⁵⁵ İbâzî hareket öncelikle siyasi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Siyasi idareye muhalif bir tavır izlemesi nedeniyle de müntesipleri baskıya maruz kalmıştır. Baskı süreci Muhakkime’den İbâziyye’ye geçiş sürecinde ve sonrasında devam etmiştir. Özellikle İbâziyye baz alındığında Emeviler döneminde hareketin merkezi olan Basra’da Abdullah b. İbâz ve İmam Cabir b. Zeyd siyasi baskıya uğrayan liderlerdir. İmam Cabir yönetimle sıcak ilişkiler kurma yönünde gayret göstermesine rağmen Ka’ade⁵⁶ ile ilgisi nedeniyle hapse atılmaktan ve sürgüne maruz kalmaktan kurtulamamıştır.⁵⁷ Aynı siyasi baskılar Abbasiler döneminde de devam etmiştir. Bu dönemin imamları arasında İmam Cabir b. Zeyd’in talebesi ve hareketin ikinci lideri olan Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ve Rebi’ b. Habîb el-Ferahidî zikredilebilir. Ebu Ubeyde ve arkadaşları siyasi iktidarların boyunduruğu altına girmedikleri ve onların zulümle örülü siyasetlerini onaylamadıkları için akla ve hayale gelmeyen zulümlere maruz kalmışlardır. Bunu en iyi Ebu Ubeyde’nin hayatında görmek mümkündür.

“Haccâc bir defasında Hâricîler’in üç liderini alıp kamıştan yapılmış, içini ve dışını hayvan pislikleriyle sıvattığı bir odaya hapsedmiştir. Üç lider bu pis yere sadece üç gün dayanabilmiş ve ölmüşlerdir.⁵⁸ Hâlbuki Haccâc onların bu kadar çabuk ölmelerine üzülmüştü, çünkü o işkenceyi seven biriydi. Yaşanan bu ölümlerden dolayı Mecûsî bir doktor istemiş ve ona: “ Hapishanedekiler teker teker ölüyor, oysa ben onların ölmesini istemiyorum, acı çekmelerini istiyorum” demiştir. Mecûsî doktorun yaptıkları ise Haccâc’ın onlar için planladıklarından daha merhametliydi. Doktor onların yiyeceklerini

⁴⁸ Vercilânî *ed-Delîl*, s. 99b

⁴⁹ Lisânü’l-‘Arab, “vky” md.; Kâmus Tercümesi, IV, 1221-1222.

⁵⁰ Kur’an, 3/28

⁵¹ (en-Nahl 16/106)

⁵² el-Mü’min 40/28

⁵³ İbnü’l-Esîr, IV, 131; Taberî, XIV, 237-238

⁵⁴ Onat, Hasan, Kutlu, Sönmez, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Ankara 2013, s. 50; Fiğlalı, Ethem Ruhi, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Nedenler”, AÜİFD, Sayı xxv, s. 115-131.

⁵⁵ Haşim, Mehdi Tâlib, *el-Hareketü’l- İbâziyye fî’l-Meşriki’l-Arabî*, Daru’l-Hikmet London 2009, s. 264

⁵⁶ el-Ca’birî, Ferhât, *el-Ba’du’l-Hadârî li’l-Akideti’l-İbâziyye*, Maskat 1987, 53;

⁵⁷ Bkz. Ateş, Orhan, İmam Ebû Şa’sa Câbir b. Zeyd ve İbâziyye Fırkası İçindeki Yerini, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics, 2017, cilt: IV, sayı: 3, s. 58-84

⁵⁸ Dercîni, *Tabakât*, II, 248.

yağ ve sarımsak olarak değiştirilmesini istedi ve onun isteği doğrultusunda mahkûmlar biraz rahata kavuştu.⁵⁹ Nihayet takdiri ilahi tecelli etti ve aralarında Ebû Ubeyde ve Damâm'ın da bulunduğu hapisanedeki bazı mahkûmlar serbest bırakıldı, insanlara en kötü işkenceleri tattıran Haccâc da delirerek hayatını kaybetti.⁶⁰ Ebû Ubeyde bu yaşananlarla ilgili olarak: " O fâsık ölünceye kadar kimseyi hapisaneden çıkarmadılar" diyerek zulmünün ölünceye kadar devam ettiğini söylemiştir.⁶¹

Bu imamlar taraftarlarının dini siyasi müşkillerini çözme konusunda çaba harcayan fırkanın müçtehit imamlarıdır.⁶² İbâzî davet ilk defa Basra'da Kitman merhalesinde başlamıştı⁶³

Yukarıda ifade edildiği gibi Kitman, İbâzîlerin inançlarına karşı çıkan ve davete engel olan düşmanların zararından korunmak için Müslümanların inançlarını gizlemesidir. Bu şu anlama gelir inançların korunması onları gizlemekle olur. İmam Cabir Zeyd müntesiplerinden kendilerine yazdığı mektupların yakılmasını istemiştir.⁶⁴ İbâzîler Emeviler'in baskılarından korunmak için faaliyetlerine gizlice başladılar.

İmam Cabir'in talebesi ve Basra'daki İbâzî toplumunun büyük şeyhlerinden olan Zımâm b. el-Sâib'in şöyle dediği rivayet edilir:

"...size ne oluyor! Sizden biri dinarını ve dirhemini kesesinde gizlerken dinini avcunda taşıyor ki bu dinini gaspa açık hale getirmek demektir."

İbâzî bilginler Kitman merhalesinin Hz. Peygamber döneminde de yaşandığını ve oradan örnek alındığını belirtirler. Ancak bu hususta bilginler arasında ihtilaf olmuştur. Misal, Hz. Peygamber döneminde vuku bulan gizliliği Yusuf İtfeyyiş, vahyin başlangıcından Hz. Ömer'in İslam'a girişini ilan ettiği Müslümanlarının sayısının kırka ulaşmasına kadar zamanla sınırlarken, İbrahim et-Telâtî, Hz. Peygamberin Medine'ye hicretine kadar geçen tüm zaman aralığını kitman merhalesi olarak değerlendirir. Ebu Ammar Abdulkafî ise Hz. Peygamber dönemindeki gizlilik dönemini aşağıdaki ayetin nüzulünden önceki nübüvvetin üç yılı ile kayıtlar.

*"Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!"*⁶⁵

Kitman merhalesinin Hz. Peygamber dönemi ile ilişkili bir durum olduğunun belirtilmesi kitmanın vücutiyetine işaret etmek içindir.

Kuzey Afrika İbâzîleri 909/296 yılında Rüstemi İmametinin yıkılmasından Ebu Hazer Yağla'nın liderliğinde İbâzî imametlerini ihya etmek için çaba harcadılar. 968/358 yılında Fatimiler ile yaptıkları Manu savaşında büyük bir mağlubiyet yaşadılar. İbâzîler manu savaşından Azzâbe örgütlenmesine kadar kitman merhalesini uyguladılar. Azzâbe aracılığı ile:

1. İbâzîler birliklerini sağladılar.
2. Başlarına imamlarını seçtiler.
3. Zekatlarını toplama ve dağıtma işini icra ettiler.
4. Birbirlerini ziyaret ettiler.
5. Akidelerini ve ibadetlerini öğrenmeleri için meclisler ve eğitim kurumları kurdular.
6. Cemaatle namazlarını ikame ettiler.

Azzabe örgütü kısmen Basra İmamlarından İmam Cabir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde zamanında ki örgütlenmeye benzer şekilde kuruldu.⁶⁶ İbâzî gelenekte topluluklar müntesiplerin işlerini istişare eden bir heyet oluşturmuştur. Halka adı da verilen bu topluluklar toplumda insanların en hayırlılarının olması gerekir ve bunlar özel sıfatlara sahip kişiler olmalıdırlar. Kitman döneminde Azzâbe heyetinin sosyal ve dini işlerde İbâzî toplumuna hükmetmede tam bir otoritesi vardır. Bu heyet kuruluşundan

⁵⁹ Dercîni, *Tabakât*, II, 248.

⁶⁰ el- Ca'bîrî, *Nefehatun Mine's-Siyer*, III, 23.

⁶¹ Dercîni, *Tabakât*, II, 247.

⁶² El-Alevi, *Meşâriku'l-Envâri'l-Ukûl*, s. 357,358

⁶³ Haşim, Mehdî Tâlib, *el-Hareketü'l- İbâziyye fî'l-Meşriki'l-Arabî*, s. 264

⁶⁴ İmam Cabir b. Zeyd, Resâil, Dercîni, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd, 670/1271, *Tabakât*, (thk. İbrahim Tallay), Beyrut, 1974, c. II, s. 205; Ateş, Orhan, "Hariciliği Doğuran Sosyal-Psikolojik Bir Çerçeve Olarak Anomali", *Hece Dergisi*, 2013, s. 355

⁶⁵ el Hicr 94

⁶⁶ Ateş, Orhan, el-Âzzabe, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, cilt: I, sayı: 2, s. 1-17

beri devam etmektedir ve Vadi Mizab'ta yürürlüktedir. Ancak Cebel-i Nafuse ve Cerbe adasındaki iki İbâzî toplumdaki Azzâbe Osmanlı yönetimi döneminde iptal edilmiştir. Azzâbe örgütünün tafsilatı prensipleri, örgütlenmesi, İbâzî toplumunda ve eğitim hareketi oynadığı rolün araştırılması önemli bir kıymete sahiptir.⁶⁷

Kitman, zuhur dönemi imamları ile uyuşmamaktadır. İbâzî alimlerinden Yusuf Itfeyyîş bu görüşü kabul etmez. Ona göre, takiyye ile kişiyi korumak önemlidir. Ancak imameti korumak kişiyi korumaktan daha önemlidir. Bu cümle ile kastı difa' döneminde İbâzî topluluğun iç örgütlenmesi gizli tutulmalıdır. İmam Cabir b. Zeyd, fırkasının sınırlarını ifşa eden bir gence mani olmak için onu cezalandırmıştır.

Şıra merhalesine gelince daha önce söylediğimiz gibi kırktan fazla kişi için ihtiyari bir sorumluluktur. Ayaklanma sürecince kendi evlerinden çok uzaklarda olsalar bile namazlarını mukim olarak kılarlar. Şayet Şurat savunma imametini teslim almak isterlerse her türlü hakka sahiptirler. Zira şurat İbâzî toplumu için hayatlarını feda etmiş kimseler olduklarından onlar yönetmeye difa' yönetiminden daha fazla layıktırlar. Bu durumun istisnası şurat döneminin tüm kuralları Kitman dönemindeki İbâzî toplumunun kuralları gibidir.⁶⁸

Dört merhale arasında Kuzey Afrika'da ki İbâzî toplumu üzerinde en fazla etkisi olan Kitman imametidir. Ebu Yakub el-Vercilânî ed-Defîl ve el- adl ve'l-İnsâf adlı eserinde kitman imametini ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Önemli olan husus kitman döneminde had cezaları uygulanmamıştır. Vercilânîye göre gizlilik dönemini had cezalarıyla ilgili vahyin gelmediği peygamberin Mekke dönemine benzetmektedirler. Her halükarda bazı İbâzî alimler belirli durumlarda bu kaideye muhalefette bulunmuşlardır. Şöyle ki kitman dönemindekiler zuhur döneminin kaidelerini alabilirler ancak zuhur dönemindekiler kitman döneminin kaidelerini alamazlar.⁶⁹ Had cezalarının uygulanması ile ilgili tek istisna hüküm İbâzîleri yaralayan kimselerin bu dört dönemde de uygun bir zaman ve vesile ile öldürülmelerinin gerekliliğidir.

Kitman sürecinde İbâzîler müntesiplerine bazı şeyleri caiz görmüşlerdir. Şöyle ki:

1. Zorba idarecilerin hükmü altında yaşayabilirler.
2. Temel ilke İbâzîler'in zalim yönetimine her hangi bir yardımda bulunmamaları ve bir görev üstlenmemeleridir. Bunun istisnası muhalefeti ile meşhur İbâzî topluluk üyeleri için emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu anil münker mümkün ise onlar görev alabilirler.
3. Ganimetlerden sorumlu olabilirler
4. Kadılık görevlere bakabilirler. İbâziyye dönemde İbn Abbas, Cabir b. Zeyd, Hasan Basri ve Şureyh el-Kadî gibi alimleri örnek almaktadırlar. Bu alimlerin hepsi zalim idarelere muhalefetleri ile bilinmektedirler. Ancak yine de zalimlerin idaresi altında görevler üstlenmişlerdir.

SONUÇ

İbâziyye yönetimde adaleti imamette siyasi meşruiyeti temel aldığı Muaviye ile başlayan süreci gayr-i meşru kabul etmiştir. Bu muhalif tavrı nedeniyle Emeviler ve Abbasiler döneminde siyasi baskıya maruz kalmıştır. Bu bağlamda İbâziyye fırkasına tabi olanlar hapsilere atılmış, sürgünlere gönderilmiş ve ölümlerle cezalandırılmışlardır.

İbâzîler içerisinde buldukları zor siyasi şartlarda varlıklarını devam ettirebilmek için hameletü'l-İlim ve Azzâbe gibi bir kısım örgütler inşa etmişlerdir. İbâzîler'in Mesaliku'd-Din adını verdikleri sitem de İbâzîlerin varlıklarını korumak ve Kur'an ve sünnete dayalı bir düzeni yeniden ihya etmek için oluşturdukları bir sistemdir. Mesaliku'd-din bir yönü ile İbâzîlerin yaşadıkları sosyo-politik aşamaları bir yönü ile imamet türlerini bir diğer yönü ile de onların siyaset sosyolojilerine tekabül eder.

⁶⁷ Ateş, Orhan, "el-Âzzabe", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, cilt: 1, sayı: 2, s. 1-17

⁶⁸ En-Nami, ed-Dirâsât, 285

⁶⁹ Vesyani, Sıyer, s. 106

İbâzîler tarafından kurulan Mesaliku'd-Din ve diğer yapılar dikkate alındığında fırkanın inşacı yapısı öne çıkar. Bu hususiyetler onlara yüklenen taşralı cahil ithamı ile uyum içinde gözükmemektedir. Mesaliku'd-Din bağlamında dört çeşit imamet ihdas etmişler ve içerisinde buldukları süreçlerin yapısına göre bu dört imametten birisi ile fırka faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

İmamet önemli bir husus olmakla beraber Şia'daki gibi imani bir husus değildir. Ancak Sünniler'de olduğu gibi imam La ilahe illallah dediği müddetçe meşruiyetini koruyan bir yapı değildir. İbâzîler imameti itikadi bir yükümlülük görmemekle beraber ona dini bir vücubiyet yüklerler. İmamda ümmetin onayını alarak siyasi meşruiyeti sağlamalı ve yönetimde adil olmalıdır. Bu iki şart ya da onlardan birisi yerine getirilmediği takdirde imam meşruiyetini kaybeder. İbâzî topluluk meşru olmayan imamı azledecek güce sahip ise önce onu sözle azletmeyi dener imam bunu kabul etmez ise Şurat imamı aracılığı ile mücadele başlatır ve onu azleder. Kur'an ve nassa dayanmayan imam (imam-cair) güçlü ise İbâzî topluluk savaşmaz Kitman imamet kurallarını işleterek güçlenme yoluna gider.

KAYNAKÇA

Ahmet Emin, *Fecrül-İslam, Daru'l-Ktabi'l-Arabi*, 8. Baskı, Beyrut 1975

Ateş, Orhan "Tahkîm Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziye Örneği)", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 1, 2012

Ateş, Orhan, "İbâdî İmamet Anlayışı", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, cilt: I, sayı: 5, s. 1-29

Ateş, Orhan, "İbâziye Haricî Bir Fırka mıdır?" Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2017, cilt: IV, sayı: 1, s. 1-23

Ateş, Orhan, "Hariciliği Doğuran Sosyal-Psikolojik Bir Çerçeve Olarak Anomali", Hece Dergisi, 2013

Ateş, Orhan, el-Âzzabe", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, cilt: I, sayı: 2, s. 1-17

Ateş, Orhan, "İbâzî Bilgin Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 2017, cilt: IV, sayı: 4, s. 1-24

Ateş, Orhan, "İmam Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâziye Fırkası İçindeki Yeri", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 2017, cilt: IV, sayı: 3, s. 58-84

Ateş, Orhan, "İbâzî İmamet Anlayışı", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 5 (2017), s.1-29

Bodur, Hüsnü Ezber, "Sect Tipi Dini Organizasyonun Örneği Olarak Haricilik Hareketine Sosyolojik Bir Bakış", KSÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, V/10, 2007, s. 25-53

Ca'birî, Ferhât b. Ali, *Nizâmu'l-Azzabe İnde'l-İbâziyye*, Tunus, 1975.

Dercînî, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd, 670/1271, Tabakât, (thk. İbrahim Tallay), Beyrut, 1974, c. II
Ebu Ammar, Abdulkafi, *el-Mucez*,

Ebu'l-Hasan Abdulcebbâr b. Ahmed Kadî Abdulcabbâr, Şerhu'l-Usul'l-Hamse, Thk. Abdulkerim Osman, (Kahire: Mektebetü Vehbe: 1988), 750.

Gazalî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Beyrut, 1988

el- Ca'birî, *Nefehatun Mine's-Siyer*, III, byy

el-Ca'birî, Ferhât, *el-Ba'du'l-Hadârî li'l-Akideti'l-İbâziyye*, Maskat 1987

en-Namî, Halife, *Dirâsât*, Cambiridge doktora tezi, Arapça çeviri, London trz.

Es-Sabîhî, Ebu Ömer Muhammed, *el-İbâziyye fi Turâsi'l- İslâmî*, Cezayir 2018, s. 69

Es-Savafî, Salih b. Ahmed, *Cabir b. Zeyd Eseruhu Fi'd-Da'veti*, Vezaretü't-Turas Uman 1989,

- Halifât, Avaz Muhammed, *el-Uşulu't-Tarihîyyetu li'l-Fırkatî'l-İbâziyyeti*, Gardaye 2010,
- Haşim, Mehdî Tâlib, *el-Hareketü'l- İbâziyye fı'l-Meşriki'l-Arabî*, Daru'l-Hikmet London 2009
- Şemmahi, *Şerhu Akidetî't- Tevhit*, byy, trz
- İbn Kesîr, Ebû'l Fida İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el Bidâye*, Lübnan, trz.c. VI
- İbnü'l-Esîr, İbnu'l- Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Hadramî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-IX, Mısır,(Tashih: Abdulvahab en-Neccar), Mısır, 1929.c. IV
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire, 1939. -*Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk., Muhammed Ebû Fadl İbrahim) Beyrut, 1384/1975., XIV.
- Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, II, Maskat trz..
- Kâşif, Seyyide İsmail, *Uman fı Fecri'l-İslâm*, Maskat, 2002.
- Râşidî, *en-Nazârât Havle'l- Mezhebi'l-İbâziyye*, Oman 2001
- Kutluay, Yaşar, "İbâziler'e Ait Bazı Metinler", *AÜİFD*, XV, Ankara, 1967
- Muammer, Ali Yahya, *Neş'etü'l-Mezhebi'l-İbâzi*, Maskat trz.
- Onat, Hasan, Kutlu, Sönmez, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Ankara 2013
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Nedenler", *AÜİFD*, Sayı xxv, s. 115-131.
- Önkâl, Ahmet, *İslam Ansiklopedisi*, (DİB), c. XI, s. 305
- Öz, Şaban, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara Okulu Ankara 2011
- Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, (trc. Mustafa ÖZ), Ensar Neşriyat 2005
- Şemmahi, *Şerhu Akidetî't- Tevhit*, Umman 2005
- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*,(Kuveyt: Mektebetu Daru İbni Kuteybe, 1979.